

Grav lortet væk?

Bjørn Poulsen

Fortid og Nutid juni 1994, hefte 2, s. 181–185.

I denne kommentar til en symposierapport om renæssancearkæologi gør Bjørn Poulsen sig en række overvejelser over arkæologiens muligheder for at supplere og uddybe det kendskab til 1500–1600-årenes danske samfund, der hidtil er blevet opbygget væsentligst på grundlag af de skriftlige kilder. Konklusionen er, at arkæologien også for denne periode kan belyse sider af dagliglivet, som kun i ringe grad, om overhovedet, optræder i det skriftlige materiale.

Bjørn Poulsen, f. 1955, dr.phil., arkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland. Har skrevet *Land. By. Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig*, 1988; *Bondens Penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400–1650*, 1990; og en række artikler om bl.a. landbrugshistorie, bondedagbøger, saltproduktion, handel, byhistorie, pengeforhold, numismatik og statsøkonomi. Har deltaget i arkæologiske undersøgelser på Stevns, i Odense og i Sønderjylland.

Tidsskriftet *Hikuins* nummer 18¹ har som tema arkæologi og renæssance. Dette temavalg er, som Vivi Jensen har beskrevet i dette tidsskrift, et tegn på, at middelalderarkæologien forskyder sine interesser op i tid og udvikler en nyere tids arkæologi, eller for at tale udenlandsk en *post-medieval archaeology*, en *Archäologie der Neuzeit*.² På arkæologernes vej ned gennem lagene støder de uvilkårligt på nyere tiders aflejringer, og de stilles også løbende over for muligheden for målrettet at undersøge eftermiddelalderlige anlæg. Dette forhold diskuteres internt på faget. Her hævdes såvel nuancerede synspunkter som mere grove. Fra et »middelaldertræf« på Moesgård i 1993 refereres et indlæg: *Det blev hævdet, at man ofte roligt kunne grave »lortet« væk, da det jo som regel var kendt via skriftlige oplysninger*.³ I fuldstændig modsætning hertil står Vivi Jensens krav om, at middelalderarkæologen skal interessere sig for renæssancen, og at han eller hun må være historiker/etnolog – eller i

det mindste være i stand til at etablere et samarbejde med folk fra disse fag.

Det sidste kan vi historikere og etnologer naturligvis kun glæde os over, om end vi næppe alle står rustede til at gribe sagen an. Faget europæisk etnologi gør i al fald ikke, efter at det har sluppet sin forankring i den materielle folkekultur: Der er gennemgående langt fra udforskningen af 1500-tallets genstands- og bygningstyper til de studier, der præger Institut for europæisk etnologi. Historikernes problem er formentlig ofte, at de ikke har fantasi til at forestille sig de spørgsmål, der er mulige over for det arkæologiske materiale. Set fra arkæologens side vil et virkeligt givende samarbejde med historikere kræve, at de pågældende har et nogenlunde kendskab til arkæologiens teori og praksis, og det er jo bestemt ikke alle historikere, som besidder det.

Det er imidlertid klart, at et samarbejde må der til. Jeg har selv et par gange haft fornøjelsen af at deltage som »historikeren« i arkæologiske undersø-

gelses, senest i en undersøgelse af et middelalderligt voldsted, hvorfra et helt usædvanligt bevaret regnskab vil kunne sammenholdes med de arkæologiske resultater.⁴ Erfaringen er naturligvis, at begge parter går klogere ud af samarbejdet. Mange danske middelalderarkæologer har erkendt nytten af kombinationen med historiefaget og har historie som bifag eller har på anden vis sat sig godt ind i faget. Interdisciplinære uddannelser og projekter må ganske sikkert tilstræbes og er da også ganske godt i gang, særlig i specialdiscipliner som bygningsarkæologi eller numismatik, hvor ligeværdigheden mellem arkæologiske levn og skriftlige levn er en selvfølgelighed. Numismatikere arbejder f.eks. med de jordfundne skattefund ganske på linje med »papirfundene«.⁵

Hvad bør undersøges?

Kun i et samvirke mellem de skriftlige kilder og de arkæologiske kan spørgsmålet om »lortet«, dvs. de nyere lag, bør graves væk, besvares fuldt ud. Det er et relevant spørgsmål, for det handler naturligvis om økonomi, om prioritering af knappe ressourcer. I *Hikuin* 18 giver en række arkæologer og enkelte historikere deres bud på, hvad der kan og bør undersøges fra 1500–1600-tallet. Kun én forfatter i bindet stiller spørgsmålet om, hvad der *ikke* bør undersøges. Det er Erland Porsmose, der beskæftiger sig med landsbyen i renæssancearkæologien. Han fremsætter det formentlig korrekte synspunkt, at arkæologien næppe for tiden efter 1600 vil kunne yde væsentlige bidrag til studiet af gård- og landsbystrukturens udvikling. Her er en vigtig melding til overvejelse, når de begrænsede midler til arkæologiske undersøgelser skal fordeles. Til gengæld har Porsmose flere andre forslag til ressourcekrævende undersøgelser af 1500-tallets bebyggelser. Interessant

kunne det være, mener Porsmose, at vide noget om udviklingen i torp-bebyggelser, hovedgårde og bøndergårde, ligesom skel og toftegrænser bør underkastes systematiske undersøgelser.

Principielle overvejelser over forholdet mellem de skriftlige kilder og de arkæologiske levn træffer man i øvrigt i *Hikuin* 18 i Michael Mortensens behandling af Danmarks bestand af kanoner ved år 1597. Mortensen viser, hvordan de fysiske levn af 1500-tallets borge først i forening med de skriftlige kilder giver et sandt udsagn om landets militære beredskab. Et konservativt fæstningsanlæg som Malmøhus kan ud fra et inventar over »rigets skyts« fra 1597 – et typisk »papirfund« – karakteriseres som et velforsynet anlæg, udstyret med en betydelig mængde storkaliber skyts.⁶ På forbilledlig vis foretager forfatteren også analysen af inventarets terminologi og identificerer det benyttede skyts.

Mere generelt ligger der i flere af *Hikuin* 18's artikler en erkendelse af et vigtigt forhold for »nytids«-arkæologiens berettigelse: Det er uden for enhver tvivl, at mængden af skriftlige vidnesbyrd stiger voldsomt fra renæssancen og fremefter. Men det er lige så tydeligt, at udsagnene om den materielle kultur ikke følger takt med denne papirekspllosion. Det gøres helt klart i Kirsten-Elizabeth Høgsbros behandling af veje og broer og i Morten Gøthches artikel om et 1600-tals vragsfund fra Mariager Fjord. Begge forfattere noterer, at først 1700-tallets stigende mængde tegninger kan overflødiggøre arkæologiske undersøgelser. Kun et tilfældigt, heldigt »papirfund« af et skibsbygningsregnskab fra 1656–1657 ved historikeren N.J. Israelsen har gjort det muligt for Gøthche mere fuldstændigt at rekonstruere det ellers velbevarede skibsfund. Det er tydeligt, at der for historikere ligger en opgave for det første i at fastlægge de stærkt varierende punkter i tid, hvor arkivalsk kildemateriale når en rigdom, så det reducerer arkæologi-

ens nytte, – og for det andet i at fremlægge enkeltstående, men udsagnskraftige kildefund fra det forudgående tidsrum.

Industri og forbrugsmønstre

Generelt domineres *Hikuin* 18 af enkeltundersøgelser, der lidt spinkelt, kun ved deres fælles undersøgelsestidsrum, holdes sammen i ét bind. I bindet kan man læse om alt fra saltsydningshytter, kanoner og glarmesterværksteder til ulve- og hvalfangst. Det er forvirrende, men to emnegrupper skiller sig dog ud.

Så stort som en selvstændig bog, og også udsendt som sådan, er Jens Vellevs bidrag om saltfremstilling på Læsø.⁷ Saltfremstillingens grundlag på denne ø var de gode muligheder for at grave brønde, hvori der vælder saltvand med høj saltkoncentration. Sydning var i fuld gang i det 14. århundrede med Viborg domkapitel som drivende kraft. En meget betydelig produktion i de følgende århundreder bragte vel rigdom til øen, men forårsagede på den anden side også en økologisk krise. Omkring 1600 var næsten al skov på Læsø fældet, og da den traditionelle saltproduktion indstilledes i 1652, blev øen hærget af sandflugt. Læsø er endnu i vore dage i høj grad præget af minder fra saltsydningstiden, og Vellev beskriver de forskellige antikvariske og arkæologiske undersøgelser, der tidligere har været foretaget af dem. Undersøgelserne førte i første omgang i 1980 til, at et 175 ha. stort område, Rønnerne, med rester af 400 sydeanlæg blev fredet. Videre ledte de til Vellevs egne undersøgelser i 1990 og 1991, som involverede arkæologiske udgravninger af tre sydehytter og af kannikernes fogedgård, geologiske analyser af saltvandsforekomster og bygningen af et saltsyderi i fuld størrelse. Vellevs undersøgelse af Læsøsaltet repræsenterer ikke kun et vigtigt bidrag

til saltets historie, men er også et godt eksempel på, hvordan en arkæologi, der går op i nyere tid, kan berige vort billede af processer i landskabet. Forståelsen af saltsydernes landskab uddybes ved Kent Havemanns og Claus Malmros' dendrokronologiske og vedanatomi-ske analyser af træ fundet i sydehytterne.

I en tilsvarende undersøgelse af aktiviteter, der har præget øsamfund gennemgribende, redegør Svend E. Albrethsen for de arkæologiske levn af 1600-tallets hvalfangst ved Svalbard og Jan Mayen. Albrethsen gør ikke så meget ud af den arkivalske side af sagen, men kan til gengæld fremlægge helt exceptionelle fund fra fangststationerne med tranovne, huse og ikke mindst gravene med bevarede huer, hatte, skjorter og strømper. I sammenligning hermed er fundet af et 1600-tals glarmesterværksted ved Silkeborg, som beskrives af Christian Fischer, mindre spektakulært, men det belyser også en side af tidens industrielle virke. Isoleret dokumentation som dette vil med tiden, sammen med historikernes bidrag, gøre det muligt at udgive en stærkt revideret udgave af den tidlige industris historie.⁸

Vivi Jensen gør i sit bidrag i *Fortid og Nutid* 1993, hefte 3, opmærksom på, at keramikstudier også er vigtige for tiden efter 1500 og endda kunne rykke ved hævdevundne forestillinger. Keramiken udgør et centralt aspekt af den »tidlige nytids« forbrug eller konsumtion, som det nok er værd at beskæftige sig med, og som da også tidligere har været berørt i *Hikuin*, bl.a. i et indlæg af Søren Frandsen om Gillelejevisekernes brug af tyske ovnkakler allerede omkring 1550, hvad der må tolkes som udtryk for en forholdsvis høj grad af kommercialisering.⁹ I *Hikuin* 18 behandles keramik i H.J. Madsens bidrag, der med arkæologisk stringens beskriver ikke alene bygningsresterne, men også genstandsfundene, ikke mindst 1.708 potteskår, der kom frem ved udgravningen

af renæssancegården Skumstrup (Vilhelmsborg) ved Århus. Andre aspekter af 1500–1600-talets forbrugsmønstre lægges i øvrigt frem af Tove Hatting, der skriver om dyreknogler, og i Bi Skaarups oversigt over mad og køkkener – med opskrifter. Bidragene gør det klart, at renæssancemennesket kun lader sig studere som forbruger i nøje samarbejdning af arkæologiske og historiske kilder. Der er imidlertid nok behov for en mere systematisk udforskning af, hvor den ene kildegruppe erstatter den anden. Som Gerd Neubert gør opmærksom på i indledningen til den nypublicerede udgave af Køges skifter 1597–1655, er de tilsyneladende så fyldige skiftefortegnelser fra byen ikke fuldstændige.¹⁰ Her mangler nogle hyppigt jordfundne genstande, nemlig sko og støvler – og keramik. Til gengæld må man desværre sige, at skifternes udsagn om store mængder af guld og diamanter, fløjlsilke og pelsværk kun giver sig magert udslag i de arkæologiske kilder. De to kildegrupper er åbenbart komplementære. Går vi til landdistrikterne, er det også evident, at arkæologien har meget at bidrage med i forhold til de ofte lakoniske papirkilder. De jordfundne genstande bør indgå i det billede af en bondestand med et ganske sammensat forbrugsmønster, som kan bygges op ud fra de skriftlige kilder.¹¹

Hikuins renæssancenummer er indholdsrigt og giver grund til eftertanke. Man kan beklage, at redaktøren ikke har fundet grund til selv at fremsætte et par tanker: Et forord, der forklarede, hvad meningen er med bindet, havde været yderst nyttigt. Arkæologer, historikere og etnologer må nu selv gøre sig deres overvejelser om nytten af arkæologi i renæssancelag. En af de mere oplagte overvejelser efter læsningen må dog være, at man bør tænke sig godt om, før man graver lortet væk!

Noter:

1. *Hikuin* 18, 1991. Arkæologi og renæssance 1, På Koldinghus 1990, red. Jens Vellev, 312 s.
2. Vivi Jensen: Historisk arkæologi, Hvor går grænsen? *Fortid og Nutid* 1993, s. 243–250.
3. *Middelalder arkæologisk nyhedsbrev* 18, 1993, s. 12.
4. Regnskabet er udgivet af Fritz Saaby Pedersen og Bjørn Poulsen: Regnskabet for Ribebispens gård Brink 1388–1389, *Danske Magazin* 8. række, bd. 6, 1993, s. 316–336.
5. Se eksempelvis Jørgen Steen Jensen: Guldmønter og skuepenge hos Køges borgere i 1600-tallet, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1992, s. 159–160.
6. Det omfattende inventar publiceredes af Thelma Jexlev og Ebba Waaben: Fortegnelse over Rigets skyts og våbenforråd 1597, *Våbenhistoriske Aarbøger* 34, 1988, s. 109–164.
7. Som bog – Jens Vellev: *Saltproduktion på Læsø, i Danmark og i Europa*. Forlaget *Hikuin* 1993. Jfr. min anmeldelse af bogen i *Journal of Salt-History* 1, 1993, s. 158–159.
8. Jfr. Aksel E. Christensen: *Tiden indtil c. 1730, Industriens historie i Danmark* 1, udg. Axel Nielsen, 1943. Et pionerværk i samarbejdet mellem arkæologer og historikere inden for renæssancearkæologiens glashistorie er Thelma Jexlev, Peter Riismøller og Mogens Schlüter: *Dansk glas i renæssancetid 1550–1650*, 1970.
9. Søren Frandsen: Nogle kakler og lerkarskår fra renaissancetidens Gilleleje, *Hikuin* 8, 1982, s. 71–76.
10. Gerd Neubert, udg.: *Skifter fra Køge 1597–1655*, 1992, s. X.
11. De arkæologiske muligheder i forbrugsanalyser fremgår af bl.a. Stig Jensen: Handel med dagligvarer i vikingetiden, *Hikuin* 16, 1990, s. 119–138; Anders Broberg og Kenneth Svensson: Urbana och agrara konsumtionsmønstre i östra Mellansverige under perioden 1000–1700 e.Kr., *Land og By i middelalderen* 5–6, 1989, s. 7–22; K. Hudson: *The Archaeology of the Consumer Society*, London 1983; historisk/etnologiske analyser af forholdet er Palle Ove Christiansen: International Consumption Patterns in Peasant Households. A Danish Eighteenth-century Example, *Clashes of Cultures. Essays in Honour of Niels Steensgaard*, red. J. Chr. Johansen m.fl., 1992, s. 284–303; Ulrich Lange: Krämer, Höker und Hausierer. Die

Anfänge des Massenkonsums in Schleswig-Holstein, *Mare Balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums in Mittelalter*

und Neuzeit. Festschrift zum 65. Geburtstag von Erich Hoffmann, udg. Werner Paravicini, Sigmaringen 1992, s. 315–327.